مجلهٔ پژوهش در مسائل تعلیم و تربیت
شمارهٔ پیاپی ۷۴، بهار و تابستان، سال۱۴۰۴
Journal of research on Issues of Education

مقاله علمی پژوهشی | http://isoedmag.ir | Research Article

صفحه ۱۵۶-۷۱۳

عنوان: بررسی حقوق کودک در نگاره‌های کتاب فارسی اول ابتدایی

فاطمه حکمتی*[۱] و عباس اناری‌نژاد[۲]

چکیده

هدف از انجام این پژوهش بررسی میزان توجه نگاره‌های کتاب فارسی به مولفه¬های حقوق کودک می¬باشد که در جهت بهبود تصاویر نگاره‌ها نیز پیشنهاداتی ارائه گردیده است. رویکرد پژوهش حاضر کیفی، از نوع تحلیل محتوا می¬باشد. کتاب فارسی اول ابتدایی به عنوان نخستین منبع دسترسی به سواد، تفکر و دانایی در کودکان، نقش مهمی در پرورش شخصیت و تربیت سیاسی و اجتماعی دانش‌آموزان به عنوان شهروندان مسؤول، متعهد و آگاه در آینده دارد. آموزش حقوق به دانش‌آموزان، مسیر رسیدن به این هدف است. بر این اساس کتاب فارسی اول ابتدایی با قرار دادن ده تصویر با عنوان نگاره‌ها در دروس آغازین راه را برای آموزش حقوق به صورت مصور هموار ساخته است. حق بر زندگی خانوادگی، حق دارا بودن ارزش یکسان، حق بر آموزش، حق بر آزادی بیان، حق بازی و اوقات فراغت، حق حریم خصوصی، حق بر داشتن محیط زیست سالم از جمله حقوقی هستند که در نگاره¬ها مورد بررسی قرار گرفته‌اند. باید بیان کرد که نگاره‌ها جهت آموزش این حقوق در برخی تصاویر به خوبی عمل کرده‌اند مانند نگاره ۱، ۲ ، ۳، ۶، ۱۰ در مورد حق بر زندگی خانوادگی اما در نشان دادن حقوق دیگر مانند «حقوق معلولین» در«حق دارابودن ارزش یکسان»، «حق آزادانه زیستن»، همکاری و مشارکت فعال دانش آموزان در «حق بر آموزش»، غافل مانده اند که در پایان پیشنهاداتی جهت رفع آن آورده شده است.

اطلاعات مربوط به مقاله

کلید واژگان

حقوق کودک، نگاره‌های کتاب فارسی، سند تحول بنیادین، دورهٔ اول ابتدایی.

[۱]. کارشناس ارشد حقوق بین الملل، آموزگار پایه اول، اداره آموزش و پرورش شهرستان فسا، فارس، ایران. hekmati69@yahoo.com
[۲]. استادیار گروه علوم تربیتی دانشگاه فرهنگیان پردیس شهید رجایی فارس، فارس، ایران.

[Downloaded from mail.isoedmag.ir on 2026-09-18]

مقدمه

نظام آموزش و پرورش از بزرگ‌ترین و گسترده ترین سیستم‌های درون هر جامعه‌ای است که سرنوشت آن جامعه را در بلند مدت تعیین می‌کند. در حقیقت خوشبختی یا عقب ماندگی هر جامعه‌ای به آموزش و پرورش بستگی دارد. چنانچه آموزش وپرورش از نظر اهداف، ساختار و منابع به نحو صحیحی طراحی شود، در درازمدت توسعه جامعه را تضمین خواهد کرد و به اثربخشی نزدیک می‌شود. آموزش و پرورش در پروراندن فرد و در بالنده کردن جمع نقشی حیاتی دارد. شناسایی استعدادها و ایجاد شرایط لازم برای شکوفایی کودکان در زمینه‌های مختلف و رشد متعادل انسان در جنبه‌های عقلانی، عاطفی، اجتماعی و جسمانی مسئولیت سنگینی است که آموزش و پرورش عهده‌دار آن است(علیزاده، ۱۳۹۱). بر این اساس آموزش و پرورش فعالیتی است که به ذهن انسان شکل و نظام می‌بخشد و آن را موافق موازین اجتماعی در می‌آورد(آریانپور، ۱۳۳۹).

باید بیان کرد که دلیل وجودی هر سیستم آموزشی، تحقق بخشیدن به هدف‌های آن نظام است(شعبانی، ۱۳۷۹). سند تحول بنیادین به عنوان کارپایه اصلی نظام آموزش عمومی کشور، متناسب با مقتضیات زمان و تغییرات به وجود آمده در فرآیند زندگی فردی و اجتماعی، تغییراتی را در برنامه‌های آموزشی رسمی به وجود آورده که در قالب دستیابی به شش ساحت ۱. تربیت اعتقادی، عبادی و اخلاقی ۲. تربیت اقتصادی و حرفه‌ای ۳. تربیت شغلی و فناوری ۴. تربیت سیاسی و اجتماعی ۵.تربیت زیستی و بدنی و ۶. تربیت زیبایی شناختی و هنری جلوه گر شده است. در وهله اول شاید به نظر برسد که آموزش حقوق صرفا ذیل ساحت اجتماعی-سیاسی قرار گیرد. اما در واقع در بطن آموزش حقوق، همه ساحت‌ها در هم تنیده شده‌اند. به طور مثال حق دارا بودن ارزش یکسان، علاوه بر اینکه در تربیت اجتماعی قرار می‌گیرد و در اخلاقیات نیز به ان پرداخته می‌شود، در دین مبین اسلام نیز از جایگاه ویژه‌ای برخوردار است.

آموزش حقوق موجب آگاه کردن افراد از حقوق و وظایف خود شده و به آنها اجازه دخالت آگاهانه در سرنوشت خود را می‌دهد. همچنین به احقاق حقوق خود و زندگی بهتر برای خود و دیگر اعضای جامعه منجر می‌شود. به وسیله‌ی آموزش حقوق، نظام اجتماعی روند بهتری به خود می‌گیرد و می‌توان امید داشت که جامعه به جامعه‌ای پویا و فعال‌تر تبدیل شود و دانش‌آموزان، تعاملات اجتماعی خود را با یکدیگر و با نظام سیاسی حاکم بر جامعه، بهبود بخشند. دراین باره به نظر می‌رسد که اولین گام در جهت شناخت بهتر حقوق، گنجاندن آموزش آن در برنامه درسی دوره‌های مختلف است(مروجی و همکاران، ۱۳۹۸).

کودکان با ورود به دبستان وارد اولین محیط اجتماعی خود می‌شوند، علاوه بر این گسترش ارتباطات و مواجهه مداوم آنها با مسائل روز باعث می‌شود تا دغدغه آموزش حقوق به کودکان ایجاد شود. دانش‌اموزان باید از آموزشی برخوردار گردند تا اساسی ترین حقوق خود را ضمن آن بشناسند.

کتاب فارسی اول ابتدایی به عنوان نخستین منبع دسترسی به سواد، تفکر و دانایی در کودکان (که نگارش و توجه به تصاویر از آن آغاز می‌شود)، نقش بسیار مهمی در پرورش شخصیت و تربیت سیاسی و اجتماعی دانش‌آموزان به عنوان شهروندان مسؤول، متعهد و آگاه در آینده دارد(پاشایی، ۱۴۰۱).

کتاب فارسی اول ابتدایی با قراردادن ده تصویر با عنوان نگاره‌ها در دروس آغازین راه را برای آموزش حقوق به صورت مصور هموار ساخته است. در این مقاله سعی بر آن شده تا با بررسی نگاره‌های کتاب فارسی، با روش کتابخانه‌ای- توصیفی حقوق پایه‌ای که یک دانش‌اموز اول دبستان از آن برخوردار است مورد توجه قرار گیرد و مواردی که لازم است در این سن آن‌ها را بیاموزد بیان شود. معلمان به مثابه ابزار قدرتمندی در جهت تعلیم و تربیت دانش‌آموزان در کنار محتوای کتاب‌های درسی می‌توانند ضمن تدریس خود، با درنظرگرفتن این حقوق، راه‌های مختلفی جهت آموزش آن به دانش‌آموزان ابداع نمایند.

[Downloaded from mail.isoedmag.ir on 2026-09-18]

روش پژوهش:

رویکرد پژوهش حاضر کیفی، از نوع تحلیل محتوا و روش تحقیق نیز تحلیل اســنادی می‌باشد. برای گردآوری اطلاعات از منابع کتابخانه‌ای کتاب فارسی اول ابتدایی، پایگاه‌های معتبر اطلاعاتی ایرانداک، googl e schol ar، sid و noormags استفاده شده است.

طهماسب زاده شیخلار و همکاران (۱۴۰۱)، در پژوهشی مقایسه ابعاد و مؤلفه‌های حقوق کودک در پیمان‌نامه جهانی با اسناد بالا دستی نظام آموزشی ایران پرداختند. یافته تحقیق معرف ۶ دســته حقوق (تربیتی، مدنی/ سیاســی، اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی و بهداشتی) گردید. یافته‌ها نشان دادند که تعارض و بی‌سازمانی در تعریف کودک و کودکان به لحاظ حقوقی در ایران، عدم وجود نهاد ملی مشخص برای تجویز و سیاستگذاری در این زمینه، دوگانگی سیستم افکار دستگاه‌های متولی برنامه‌های حمایت از کودکان، شکاف بیــن تعاریف نهادهای مختلف از جمله نهاد دین، قانون و حقوق در خصوص کودک و حقوق او، شکاف بین نظریه و عمل در برنامه‌های آموزشی در خصوص حقوق کودک، منجر به ایجاد موانعی در بهبود وضعیت حقوق کودکان در ایران شده است (طهماسب زاده شیخلار و همکاران، ۱۴۰۱).

رضوی و پور سجادی (۱۳۹۸)، در پژوهشی به مولفه‌های حقوق کودک در ادبیات پرداختند. از نظر ایشان ادبیات و حقوق همواره دو علم جدایی ناپذیر از هم بوده است؛ حقوق کودک یکی از مهمترین شاخه‌های حقوق است. ادبیات کودک و نوجوان و به ویژه ادبیات کودک این زمینه را برای خواننده ایجاد می‌کند که با طرح و القای مفاهیم در بستر فضاسازی داستانی، شخصیت پردازی‌ها و نیز فن‌های بیانی دیگر از قبیل گروتسک زمینه‌ای را فراهم سازد که خواننده در آن به خوبی با محتوای اصلی داستان ارتباط برقرار کند. یافته نهایی این پژوهش به صورت اجمالی بیانگر آن است که کار کودک، بیگاری کودک، صدمات بدنی ازجمله موضوعاتی است که درادبیات کودک به صورت ویژه به آن پرداخته شده و مواردی همانند آزارهای جنسی کودکان ازجمله مواردی است که تا حدودی مورد غفلت قرار گرفته است.

عالی (۱۳۹۸)، در پژوهشی با عنوان "تأملی بر نسبت به آموزش و پرورش و حقوق کودک" به بررسی موضوع حقوق کودکان پرداخت. طبق نتایج این بررسی، بین آموزش و پرورش و حقوق کودک ارتباطی سه وجهی برقرار است: آموزش و پرورش حق کودک است؛ آموزش مدرسه‌ای ابزار تأمین حقوق کودک است؛ آموزش و پرورش موضوع پایش حقوق کودک است. سومین وجه این ارتباط، تأکیدی است بر لزوم ارزیابی عملکرد مدرسه از چشم‌انداز حقوق کودک. از بین ۱۴ ماده مربوط به حقوق کودک در پیماننامه، حق مشارکت، عدم تبعیض، دفاع و دادرسی، حفاظت از خشونت، رعایت منافع عالیه، حریم خصوصی، آزادی بیان و امنیت، از جمله حقوق اساسی هستند که می‌توانند معیار ارزیابی عملکرد آموزش و پرورش و به طور خاص، مدرسه در رعایت حقوق کودک و عمل به پیمان نامه بین‌المللی باشند.

یافته‌ها

کتاب فارسی اول ابتدایی به عنوان نخستین منبـع دسترسـی بـه سواد، تفکر و دانایی در کودکان، نقش مهمـی در پـرورش شخصـیت و تربیـت سیاسـی و اجتمـاعی دانش‌آموزان به عنوان شهروندان مسؤول، متعهد و آگاه در آینـده دارد. آموزش حقوق به دانش‌آموزان، مسیر رسیدن به این هدف است. بر این اساس کتاب فارسی اول ابتدایی با قرار دادن ده تصویر با عنوان نگاره‌ها در دروس آغازین راه را برای آموزش حقوق به صورت مصور هموار ساخته است. حق بر زندگی خانوادگی، حق دارا بودن ارزش یکسان، حق بر آموزش، حق بر آزادی بیان، حق بازی و اوقات فراغت، حق حریم خصوصی، حق بر داشتن محیط زیست سالم از جمله حقوقی هستند که در نگاره‌ها مورد بررسی قرار گرفته‌اند.

۱-حقوق کودک در خانواده :

در قانون مدنی ایران تعریف دقیقی از کودک ارائه نشده اما طبق نظر مشهور فقها و وفق ماده ۱۲۱۰ قانون مدنی سن بلوغ برای پسران تا ۱۵ سالگی و برای دختران تا ۹ سالگی ادامه دارد. در آخرین اراده قانون گذاردر این رابطه یعنی قانون حمایت از اطفال و نوجوانان مصوب ۱۳۹۹ با تمیز طفل (کودک) از نوجوان، کودک را، هر فردی که به سن بلوغ شرعی نرسیده؛ و نوجوان را، هر فرد زیر هجده سال کامل شمسی که به سن بلوغ شرعی رسیده، دانسته است. کنوانسیون حقوق کودک بدون توجه به جنسیت، بر اساس قاعده کلی افراد زیر ۱۸ سال را به عنوان کودک معرفی نموده است؛ البته استثنای «...مگر اینکه طبق قانون قابل اجرا در مورد کودک، سن بلوغ کمتر تشخیص داده شود» را نیز

[Downloaded from mail.isoedmag.ir on 2026-09-18]

آورده است. لذا می‌توان بیان کرد که کنوانسیون کودک در این مسأله منعطف عمل کرده و بر اساس قوانین کشورهای مختلف سن کودک متفاوت خواهد بود.

خانواده نخستین نهاد زندگی اجتماعی کودک است که در شکل گیری عادت‌ها و اندیشه‌های اجتماعی کودک نقش بسیار مهمی دارد. به بیان دیگر خانواده چیزی بیش از مجموعه افرادی است که در یک فضای مادی و روانی به سر می‌برند. خانواده یک نظام اجتماعی و طبیعی است که ویژگی‌های خاص خود را دارد و نهاد اولیه هر جامعه‌ای به شمار می‌رود که کانون ظهور عواطف انسانی و روابط صمیمانه میان افراد است و می‌توان گفت عملکرد خانواده تأثیر مستقیم و به سزایی بر عملکرد جامعه دارد(مظاهری، ۱۳۸۷). در همین راستا امام صادق(ع) می-فرمایند: «خانواده، محبوب‌ترین نهاد نزد خداوند است.»

در شکل گیری رفتار و دیدگاه‌های اجتماعی کودک، جنبه های عاطفی روابط والدین و فرزندان نقش مهمی دارد، در خانواده‌هایی که والدین رفتارهای محبت آمیز دارند، معمولا کودکان نیز با رفتارهای اخلاقی مثبت و احترام به دیگران و انگیزه پیشرفت رشد می‌یابند. تأثیر و نفوذ خانواده بر ابعاد مختلف رشد اجتماعی کودکان بی شمار است (ورشورن،۱۹۹۶).

براین اساس، باید بیان کرد که کودک در زیربنایی‌ترین نهاد اجتماع، دارای حقوقی مانند حق تحصیل و آموزش، حق عدم تبعیض بین دختر و پسر، بچه‌های بزرگ‌تر و کوچک‌تر، برخورداری از محبت، احترام و رفتار مناسب با وی، مقایسه نکردن کودک با دیگران، برخورداری از تربیت مناسب، گفتگو و رفت و آمد و ارتباط با دوستان خوب، حق بازی و تفریح، حضور پدر و مادر در خانه است.(نوبهار، ۱۳۸۲) پس خانواده، نهادی است که در کودکی بیشترین وظیفه در احقاق حقوق کودک را برعهده دارد. نگاره های کتاب فارسی اول دبستان، با تصویر خانواده آغاز گردیده است که این امر نقش مثبتی در شروع آموزش کودک ایجاد می‌کند. چرا که دانش‌آموز به تازگی از محیط خانواده وارد محیط مدرسه گردیده است. در ادامه به بررسی حقوق کودک در نگاره ها و ارائه پیشنهاداتی ذیل هر عنوان خواهیم پرداخت.

۲-حق بر زندگی خانوادگی

حق بر زندگی خانوادگی، گونه‌ای از حقوق مدنی و اجتماعی است که دولت‌ها تکالیف سلبی و ایجابی در حفظ و حمایت آن دارند. مقررات حاکم بر آن غالباً از حقوق فردی هر یک از اعضای خانواده و همچنین کودکان محافظت نموده و در موارد خاصی نیز از یک خانواده و به عنوان یک نهاد در مقابل مداخلات دولت و دیگران، حمایت به عمل می‌آید.

طبق بند ۳ ماده ۵ سند حقوق کودک مصوب ۱۴۰۰ کودکان این حق را دارند که در خانواده و در کنار والدین، از ابتدایی‌ترین حقوق یعنی حق سلامت جسمی و حق حمایت و مراقبت روحی و عاطفی برخوردار گردند. کودکان نیاز دارند در مراحل اولیه عمر خود با یک مراقب مهربان ارتباط نزدیک داشته باشند و این ارتباط صمیمی، باید در طول رشد کودک با فراهم آوردن محیط امن، سالم و پایدار برای او ادامه پیدا کند.

از آنجا که خانواده نخستین جامعه ایست که کودک در آن رشد می‌کند و زیربنای تمامی ابعاد زندگی وی خواهد بود، بسیار به جا و شایسته کتاب فارسی اول، نگاره ۱ را بر همین امر استوار نموده است و خانواده‌ای را به تصویر کشیده که با خواندن کتاب در کنار یکدیگر به نیاز عاطفی کودکان به خوبی پاسخ می‌دهد. این خانواده متشکل از پدر، مادر، دختر (آزاده) و پسر (امین) است که در نگاره‌های دیگر نیز روابط خانوادگی و حمایت والدین از فرزندان را نشان می‌دهند. چنانکه در نگاره ۳ آزاده با پدر به مدرسه می‌رود و در نگاره ۶ خانواده در کنار یکدیگر برای گردش به پارک می‌روند و در نگاره ۱۰ خانواده گسترده یعنی پدربزرگ و مادربزرگ نشان داده شده است. مقدمه‌ی کنوانسیون خانواده در تفسیر اصطلاح خانواده به گونه‌ای توسعه، به خرج می‌دهد و علاوه بر والدین زیستی، افراد خانواده‌ی بزرگ اعم از پدربزرگ، مادربزرگ، عمو، دایی و ... را نیز مطرح می‌کند و این خانواده را خشت اصلی بنای جامعه و محیط طبیعی برای رشد و سلامت افراد به ویژه کودکان تلقی کرده و حقوق کودک در زندگی خانوادگی را مورد حمایت ویژه قرار می‌دهد. مضافاً، در مقدمه کنوانسیون حقوق کودک، خانواده محدود به خانواده طبیعی نیست بلکه خانواده‌ای که سرپرستی یک کودک را برعهده دارد یا کودک را به فرزندخواندگی پذیرفته است نیز مشمول آن می‌شود. همچنین ضمن اینکه حفظ یکپارچگی خانواده از عناصر بااهمیت نظام خانواده محسوب می‌گردد، باید پذیرفت احتمال جدایی کودک از والدین

[Downloaded from mail.isoedmag.ir on 2026-09-18]

نیز وجود دارد. کودکی که از یکی از والدینش جدا می‌شود این حق را دارد که به صورت برنامه ریزی شده با او روابط شخصی داشته باشد مگر در مواردی که با مصالح عالیه وی در تعارض قرار گیرد.

باید پذیرفت که امروزه در جامعه بحث جدایی پدر و مادر از یکدیگر پررنگ‌تر از گذشته گردیده است، لذا ممکن است در کلاس درس دانش‌آموزانی که با یک والد زندگی می‌کنند وجود داشته باشند، براین اساس ضمن تدریس نگاره‌ها، آموزگار باید این موارد را مدنظر قرار دهد.

۳-حق دارا بودن ارزش یکسان:

مطابق با بند (۲۲) از ملاحظات کلی کمیته حقوق کودک بچه‌های یک گروه شبیه به یکدیگر نیستند، از این رو در ارزیابی مصالح عالیه کودکان توجه به تنوع آنان حائز اهمیت است. هویت کودک را مجموعه‌ای از ویژگی‌ها همانند جنس، نژاد، اعتقادات و هویت فرهنگی تشکیل می‌دهد. کودکان و نوجوانان نیازهای اساسی مشترکی دارند که به ویژگی‌های شخصی، بدنی، اجتماعی و فرهنگی آنان بستگی دارد و در طول زمان نیز تغییر می‌کند. البته ویژگی متفاوت کودک، سبب تمایز و گاها تبعیض میان آنها خواهد شد.

تبعیض جنسیتی، یکی از عواملی است که هنوز هم در بین برخی از خانواده‌ها وجود دارد. این گونه تبعیض‌ها از نظر تربیتی اثرات ویرانگری مانند بی‌اعتمادی و کاهش علاقه نسبت به پدر و مادر و ایجاد کینه نسبت به خواهران و برادران را به دنبال خواهد داشت. شاید به جرئت بتوان گفت از مجموعه وظایفی که بر عهده والدین است، وظیفه‌ای مهم‌تر از تربیت فرزندان خوب و شایسته نباشد. تربیت فرزند شایسته‌ای که بتواند در آینده متکی به خویش باشد. شاید بتوان باور کرد که شایع‌ترین بیماری عصر ما بیماری اضطراب است. تبعیض جنسیتی در بین فرزندان نوعی اضطراب رفتاری غیرعادی در آنها ایجاد می‌کند که منشأ بسیاری از بیماری‌های روانی است و موجب بیماری‌هایی از قبیل لکنت زبان و وسواس و ... می‌شود.

در سند حقوق کودک، مصوب شورای عالی انقلاب فرهنگی در تاریخ ۱۴۰۰/۶/۲۰ حق آشنایی با ارزش‌ها و نقش‌های جنسیتی برای کودکان و نوجوانان درنظر گرفته شده، این امر به منزله پذیرش برخی از تفاوت‌های جنسیتی است که در شریعت اسلام برای دختر و پسر بر اساس خلقت متفاوت انها لحاظ گردیده است. اما به معنی ایجاد تبعیض جنسیتی در خانواده و اجتماع نیست کما اینکه در ذیل ماده ۱ همین سند، در دسترسی همگان به خدمات بهداشتی و درمانی عدم تبعیض جنسیتی را بر می‌شمارد. همچنین در منشور حقوق شهروندی مصوب ۱۳۹۵ نیز حمایت‌های اجتماعی برای کودکان صرف نظر از جنسیت، برقرار است.

ماده ۲ کنوانسیون حقوق کودک ممنوعیت تبعیض را علاوه بر جنسیت به نژاد، رنگ، زبان، مذهب، عقاید سیاسی و سایر عقاید، منشأ ملی، قومی یا اجتماعی، دارایی، معلولیت، تولد یا سایر خصوصیات کودک تسری می‌دهد.

نگاره ۱ با نشان دادن یک دختر و یک پسر در خانواده و رفتار یکسان پدر و مادر با آنها به خوبی در جهت عدم تبعیض جنسیتی گام برداشته است. نگاره ۲ نیز ادامه دهنده این مسأله است. اما مسأله ای که به نظر می‌رسد در اینجا می‌شود به آن توجه کرد، تفاوت های دیگری به جز جنسیت است که در همه نگاره‌ها نادیده گرفته شده است.

همان‌گونه که از کنوانسیون حقوق کودک بر می‌آید کودکان در همه زمینه‌ها دارای ارزش یکسان هستند. جنس، نژاد، رنگ، معلولیت و ... هیچ کدام نباید عاملی در جهت تبعیض قلمداد گردد. بر این اساس نگاره‌های کتاب فارسی می‌توانند بسیار زیرکانه، یک سری از این حقوق را به کودکان نشان دهند. از نگاره ۳ که آزاده وارد جامعه می‌گردد می‌توان نشان دادن تفاوت‌ها آغاز شود. تصویر دانش‌آموزی با رنگ پوست تیره و کودکی با لباس محلی که در کشورما، ایران به لحاظ تفاوت جغرافیایی امری عادی است، فردی با معلولیت در کنار سایر اعضای جامعه، یا حتی تصویر کودکی افغانستانی در نگاره ۵ کنار دیگر دانش‌آموزان. همه این مسائل کم کم با کمک آموزگار در ذهن کودک فارغ از تفاوت‌ها در کنارهم چیده می‌شود و باعث می‌گردد تا پذیرش تفاوت‌ها، عدم تبعیض و تمسخر از همان کودکی برای دانش‌آموز نهادینه شود. کما اینکه با دیدن پارک در نگاره ۶ به فکر فرو می رود که دانش‌آموز دارای معلولیت چگونه از وسایل بازی استفاده کند؟ همین سوال می‌تواند سرآغاز بسیاری از طرح‌های بزرگی گردد که در بزرگسالی به ثمر می‌رسد. چرا که کودکان امروز، رهبران و تصمیم گیران آینده‌اند و هرگونه تلاش برای ایجاد باور عمیق در آنها نسبت به مفاهیم حقوق بشر می‌تواند در خلق و حفظ دنیای مسالمت آمیز مؤثر باشد و برای نهادینه شدن و ایجاد

[Downloaded from mail.isoedmag.ir on 2026-09-18]

فرهنگ حقوق بشر همچنین گسترش و احترام به این حقوق و آزادیهای اساسی مقطع ابتدایی از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است (مرادی، ۱۳۸۸).

۴–حق بر آموزش:

«حق بر آموزش» یا «حق بر تحصیل» ازجمله حقوق اساسی محسوب می‌شود که از بعد حق بهره مندی افراد از این حق، در زمره حقوق و آزادی های مصرحه در اسناد حقوق بشری مطرح می‌شود؛ زیرا موجب «پرورش روح مستعد اندیشیدن و به کار انداختن استعداد هوشمندانهٔ انسان می‌شود» (هاشمی، ۱۳۹۲).

حق آموزش به عنوان یک حق قدرت افزا توانایی فرد را شکوفا خواهد کرد به گونه‌ای که بتواند از استعدادهایش بهره کافی را ببرد. حقوق قدرت افزا مشارکت در زندگی سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی را تسهیل می‌کنند، به همین دلیل، پیش شرط اجرای دیگر حقوق انسانی هستند. کنوانسیون حقوق کودک ماده ۲۸ و ۲۹ را به حق آموزش اختصاص داده است. ماده ۲۸ با محوریت موضوع دسترسی به آموزش و ماده ۲۹ اهداف آن را مورد بررسی قرار می دهد.

اصل سی ام ۱ و بند سوم اصل سوم ۲ قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران و ماده ۱ «قانون تامین وسایل و امکانات تحصیلی کودکان ایرانی» ۳ و قانون «اهداف و وظایف وزارت آموزش و پرورش» مصوب ۱۳۶۶ نیز بر اجباری بودن آموزش حکایت دارند.

ماده ۱۰۸ منشور حقوق شهروندی، کیفیت آموزش را مطرح می کند و برخورداری دانش‌آموزان از آموزشی که منجر به شکوفایی شخصیت، استعدادها و توانایی‌های ذهنی و جسمی و احترام به والدین و حقوق دیگران، هویت فرهنگی، ارزشهای دینی و ملی شود را به رسمیت می‌شناسد. سند تحول بنیادین آموزش و پروش نیز از دیگر قوانین داخلی است که گام‌های مثبتی در جهت تلاش برای گسترش حق بر آموزش کودکان ضمن ایجاد عدالت آموزشی برداشته است و تعمیم دوره پیش دبستانی به ویژه درمناطق محروم و توانمندسازی دانش‌آموزان ساکن در مناطق محروم، روستاها، عشایر کوچ‌نشین و همچنین مناطق دوزبانه با نیازهای ویژه، با تأکید بر ایجاد فرصت های آموزشی و با کیفیت از مواردی است که در این زمینه بیان می‌کند.۴ مضافا سند ملی حقوق کودک نیز با درنظرگرفتن حق آموزش برای کودکان، راهکارهایی را برای تسهیل دستیابی کودک و نوجوان به امکانات و ابزار نوین علمی و آموزشی در نظر گرفته است.۵

بر این اساس حق بر آموزش کودکان از حقوق اساسی است که هر کودک باید از آن برخوردار شود و مدرسه، محیطی است که آموزش و پرورش رسمی کودک از آنجا آغاز می‌گردد. این مسأله در نگاره‌ها به درستی نشان داده شده است. چنانکه در نگاره ۴ و ۵ با نشان دادن مدرسه و محیط کلاس درس همراه با دانش‌آموزان و معلم، فضای آموزشی و آموزش را تبیین می‌کند. دانش‌آموزان با گوش دادن به صحبت‌های معلم و یادداشت برداری آموزش می‌بینند اما مسأله‌ای که باید مد نظر قرارداد نحوه آموزش است. با توجه به اینکه امروزه سعی بر این است که کلاس‌های درس به صورت همیاری و تدریس مشارکت فعال اداره شود، بهتر این است که تصویر با مشارکت بیشتر دانش‌آموزان همراه باشد. چنانکه با نشستن دانش‌اموزان به صورت گروهی و یا بلند کردن دست به عنوان اجازه برای صحبت و یا آمدن دانش آموز در پای تخته این

---

۱. دولت موظف است وسایل آموزش و پرورش رایگان را برای همه ملت تا پایان دوره متوسطه فراهم سازد و وسایل تحصیلات عالی را تا سر حد خودکفایی کشور به طور رایگان گسترش دهد.

۲. دولت جمهوری اسلامی ایران موظف است برای نیل به اهداف مذکور در اصل دوم، همه امکانات خود را برای امور زیر به کار برد: «... آموزش و پرورش و تربیت بدنی رایگان برای همه در تمام سطوح و تسهیل و تعمیم آموزش عالی».

۳. کلیه اطفال و جوانان ایرانی که واجد شرایط تحصیل می‌باشند باید بدون هیچ گونه مانعی به تحصیل بپردازند و هیچ کس نمی‌تواند آنان را ازتحصیل باز دارد، جزبا مجوز قانونی.

۴. راهکار ۳ـ۵ سند تحول بنیادین آموزش و پرورش.

۵ .بند ب ماده ۸

[Downloaded from mail.isoedmag.ir on 2026-09-18]

مسأله می‌تواند نشان داده شود. کما اینکه حق آزادی بیان و اعلام نظر شخصی یکی از حقوقی است که از همین ابتدا باید به دانش آموزان آموزش داده شود که در قسمت بعدی به آن خواهیم پرداخت.

۵–حق آزادی بیان :

یکی از انواع آزادیهای مشـــروع کودکان، آزادی بیان اســـت یعنی این که کودکان بتوانند آزادانه، اندیشه‌ها واحساســـات و عواطف خود را به طرق مرسوم و ممکن بیان کنند. با طرح این نظرات و اندیشه‌هاســـت که کودک و به تبع، جامعه در مسیر رشد و تعالی قرار می‌گیرد و بالعکس سلب این آزادی، موجب رکود افکار و علوم بشری بوده و حرکت تکاملی کودک و جامعه را مختل خواهد نمود. ماده ۱۲ و ۱۳ کنوانسیون حقوق کودک، حق آزادی بیان و عقیده برای کودک را مطرح کرده است. ماده ۱۲ مقرر می‌دارد: «کشـــورهای طرف کنوانســـیون تضمین خواهند کرد کودکی که قادر به شکل دادن به عقاید خود می‌باشد، بتواند این عقاید را آزادانه درباره تمام موضوعاتی که مربوط به وی می‌باشـــد، ابراز کند. به نظرات کودک مطابق با سن رشد وی، بها داده می‌شود...» همچنین ماده ۱۳ این کنوانسیون مقرر می‌کند: « ۱–کودک دارای حق آزادی ابراز عقیده می‌باشد. این حق شامل آزادی جستجو، دریافت و رساندن اطلاعات و عقاید از هر نوع، بدون توجه به مرزها، کتبی یا شـــفاهی یا چاپ شده به شکل آثار هنری یا از طریق هر رســـانه دیگری به انتخاب کودک می‌باشـــد. ۲–اعمال این حق ممکن است منوط به محدودیت‌های خاصی باشد اما این محدودیت‌ها فقط منحصر به مواردی است که در قانون تصریح شده و ضرورت دارند. الف– برای احترام به حقوق یا آبروی دیگران ب– برای حفاظت از امنیت ملی یا نظم عمومی یا به خاطر ســـامت عمومی و مسایل اخلاقی».

در قوانین جمهوری اســـامی ایران به صراحت از این حق کودکان ســـخن به میان نیامده اســـت، البته پاره‌ای از اصول قانون اساســـی به حق برخورداری دیگر اشخاص حقیقـــی و حقوقی از این حق اختصاص یافته، برای نمونه اصل ۲۴ این قانون از آزادی نشـــریات و مطبوعات در بیان آزادانه مطالب سخن گفته اســـت؛ منشور حقوق شهروندی ماده ۲۶ را به این حق اختصاص داده است. اصل ۸۶ نیز از حق نمایندگان مجلس در اظهار آزادانه نظراتشان سخن به میان آورده، همچنین اصل ۱۷۵ نیز به آزادی بیان در صدا و سیما اشاره داشته، البته اعمال این آزادی مشروط به رعایت موازین اسلامی و مصالح کشورشده است.

قرار دادن محدودیت برای این حق، به جا و ضروری است کما اینکه چه در اسناد بین‌المللی مانند کنوانسیون حقوق کودک و چه در حقوق داخلی، محدودیت هایی ذکر شده است. چرا که آزادی بدون حد و حصر موجب آسیب‌های جدی به نظم عمومی جامعه و امنیت ملی می‌گردد. بالطبع این امر در مورد کودکان با سخت‌گیری‌های بیشتری همراه خواهد بود اما کودکان باید از وجود همچین حقی مطلع باشند تا بتوانند در هر مرحله از رشد خود با اظهارعقاید، راهگشای دیگر حقوق و آزادی‌های خود باشند. کودکی که بتواند به راحتی در خانواده، مدرسه و جامعه عقاید خود را بیان کند، از اعتماد به نفس بالایی برخوردار خواهد بود و خواهد توانست در مسیر حق از آن استفاده کند. بنابراین به نظر می‌رسد با نشان دادن دانش‌آموزانی پویا، فعال با روحیه مشارکت در نگاره ۵ کتاب فارسی آموزگار بتواند با هدایت دانش‌آموزان به مسیر درست، این حق را به آنها به صورت ضمنی و با بیان محدودیت‌های آن مانند حفظ احترام به دیگران به خصوص والدین، معلم و دوستان به دانش آموزان آموزش دهد.

۶–حق بازی و اوقات فراغت:

بند ۱ ماده ۳۱ کنوانسیون حقوق کودک بازی و تفریح را حق کودک برشمرده است و مقرر می‌دارد: «کشورهای عضو حق کودک را برای استراحت، داشتن اوقات فراغت، پرداختن به بازی و فعالیتهای تفریحی متناسب با سن کودک و مشارکت آزادانه در زندگی فرهنگی و هنری به رسمیت می‌شناسند.» سند ملی حقوق کودک نیز در ماده ۷ حق تفریح، بازی و ورزش را برای کودک به رسمیت شناخته است و بیان می کند: « کودک و نوجوان حق دارد متناسب با سن و جنس خود از تفریح، بازی و ورزش که زمینه رشد جسمی، روانی، اجتماعی، اخلاقی و معنوی او را فراهم آورده و متناسب با فرهنگ ملی و اسلامی باشد برخوردار شود.» بازی نقش حیاتی و مهمی در زندگی کودکان دارد و وسیله ایست جهت کسب مهارت های زندگی، رشد خلاقیت، بسط قدرت تخیل و ایجاد یک تصویر ذهنی مثبت از فرد. (ایزدپناه جهرمی، ۱۳۸۳) بازی علاوه بر رشد جسمانی کودک عامل اصلی پرورش ذهنی او نیز به شمار می آید. کودک آنچه که در خانه یا مدرسه می‌آموزد ضمن بازی تکرار

[Downloaded from mail.isoedmag.ir on 2026-09-18]

می‌کند و هنگام تکرار درباره آنها می‌اندیشد و معنای بسیاری از این پدیده‌ها برایش قابل فهم‌تر می‌گردد. بازی با همسالان از اساسی‌ترین پایه-هایی است که دنیای کودکانه بر آن استوار است. در حقیقت می‌توان گفت کودکان همسال برای خود جهانی می‌سازند که نظیر یک خرده فرهنگ زیرمجموعه جامعه بزرگتری است که کودکان در آن زندگی می‌کنند. این خرده فرنگ تاریخچه، سازمان اجتماعی، و ابزار انتقال داشته-های مخصوص به خود را دارد انجمن بین‌المللی بازی برای کودکان طبق اعلامیه ای که منطبق با ماده ۳۱ کنوانسیون حقوق کودک است بیان می‌دارد: بازی ارتباط، بیان و ترکیب فکر و عمل است که احساس رضایت و خشنودی کودکان را به دنبال دارد. بازی به گونه‌ای ذاتی، داوطلبانه و خودانگیخته است و منجر به رشد جسمی، ذهنی و اجتماعی کودکان می‌گردد. از آنجا که کودکان پایه و اساس آینده جهان هستند باید به آنها بسیار توجه کرد و بازی را وسیله ای برای یادگیری زندگی قرار داد و نه صرفا گذشت زمان.

نگاره ۶ کتاب فارسی، با نشان دادن فضای پارک و بازی کودکان و تصویر خانواده نقش مهمی در نشان دادن این حق بدیهی کودکان دارد. این نگاره در کنار حق بازی، حقوق دیگری مانند حق بر زندگی خانوادگی، حق ورزش و تفریح، حق بهداشت، حق رفاه و تامین اجتماعی مندرج در ماده ۸۵ و۸۹ ۱ منشور حقوق شهروندی۲ نیز مورد توجه قرار داده است. اما همانطور که در قسمت های پیشین به آن پرداخته شد حقی که مغفول مانده حق عدم تبعیض میان کودکان است. نشان دادن افراد کم توان مانند معلولین۳ و کودکان با رنگ پوست متفاوت می‌تواند زمینه ساز یادگیری حق دارا بودن ارزش یکسان گردد. علاوه بر این در فضای گسترده‌ای مانند پارک کودک باید حقوق خود را بشناسد و یک سری حقوق دیگر را رعایت کند. حق حریم خصوصی از جمله حقوقی است که امروزه به عنوان بخش جدایی ناپذیرزندگی اجتماعی باید مورد توجه قرار گیرد.

۷-حق حریم خصوصی:

حریم خصوصی افراد محدوده ای از زندگی شخصی است که به وسیله قانون و عرف تعیین شده و ارتباطی با عموم ندارد به نحوی که دخالت دیگران در آن ممکن است باعث جریحه دار شدن احساسات شخص یا تحقیر وی نزد دیگران به عنوان موجود انسانی گردد. قائل شدن حریم خصوصی برای کودک صرفاً به دلیل مصون نگه داشتن او از آسیب‌هایی است که جسم و روح او را در وضعیت مخاطره آمیز قرار می-دهد. این حق در کنوانسیون حقوق کودک برای کودکان به رسمیت شناخته شده و ماده ۱۶ حریم خصوصی اطلاعاتی کودک را بیان کرده است۴ . در قوانین داخلی عنوان حریم خصوصی فاقد سابقه می‌باشد اما با توجه به تعریف حریم خصوصی و تعیین قلمرو آن باید گفت قانون گذار ایران از ابتدای قانون گذاری مصادیق این حق را مورد توجه قرار داده است. گرچه این حق به طورخاص برای کودکان در قوانین آورده نشده، اما هنگامی که سخن از حریم خصوصی کودک به میان می آید، مطلبی که بیشتر مورد توجه قرار می‌گیرد، توجه به حریم خصوصی کودک در قلمرو اطلاعات و عقیده است. در حالی که مسأله‌ای که ابتدا باید به آن پرداخت، توجه به حریم جسمانی کودک است. درست است که آسیب و تعرض به کودک در بحث کودک آزاری مورد بررسی قرار می‌گیرد۵ اما در وهله اول باید به کودک حق حریم خصوصی جسمانی آموزش داده شود. این حق در بند ۶ ماده ۶ سند ملی کودک به رسمیت شناخته شده است.۱

---

۱. ماده ۸۵ آرامش، شادابی و امید به آینده‌ای بهتر، خودسازی معنوی و توانافزایی اجتماعی، برخورداری از زندگی امن و آرام، داشتن فرصت و امکان برای همراهی بیشتر با خانواده، تفریح، ورزش و گردشگری حق هر شهروند است.

۲. ماده ۸۹ حق همه شهروندان به ویژه زنان است که به امکانات ورزشی و آموزشی و تفریحات سالم، دسترسی داشته باشند و بتوانند با حفظ فرهنگ اسلامی – ایرانی در عرصه‌های ورزشی ملی و جهانی حضور یابند.

۳ .طبق اعلامیه انجمن بازی برای کودکان، بازی بخشی از خدمات مبتنی بر جامعه است که باید برای همبستگی و ورود کودکان دارای ناتوانی جسمی، ذهنی یا عاطفی در جامعه طراحی گردد.

۴. ۱- در امور خصوصی، خانوادگی یا مکاتبات هیچ کودکی نباید مداخله خودسرانه یا غیرقانونی کرد یا به صورت غیرقانونی عزت و آبروی او را مورد تعرض قرار داد. ۲- کودک حق برخورداری از حمایت قانون را در برابر اینگونه مداخلات و تعرضات دارد.

۵. در لایحه حمایت از اطفال و نوجوانان مقرر شده که هر کودکی که در معرض آسیب جسمی روانی یا اخلاقی و وضعیت مخاطره آمیز است احتیاج به مداخله و حمایت قانونی دارد. در قوانین دیگر مانند قانون مجازات اسلامی، قانون نحوه مجازات اشخاصی که در امور سمعی و بصری فعالیت های

[Downloaded from mail.isoedmag.ir on 2026-09-18]

آموزش مفهوم حریم خصوصی، از نگاره‌ها می‌تواند آغاز گردد، دانش‌آموز از اول دبستان در محیطی دور از خانواده قرار می‌گیرد، پس نیاز به شناختن حقوق خود دارد. آموزگار در نگاره‌هایی که محیط اجتماعی مانند پارک، مدرسه، باغ وحش را به تصویر می‌کشند، می‌تواند مفهوم اشنا و غریبه را به دانش‌آموز نشان دهد. علاوه بر این برای یاد دادن مرز و فاصله به کودک، ایجاد قوانین مختلف مانند رعایت فاصله در پارک و ... را به دانش‌اموز آموزش دهد.

۹-حق بر داشتن محیط زیست سالم:

محیط زیست دربرگیرنده کلیه عناصر طبیعی و انسان ساخت می‌شود که افراد انسانی و حیوانات و یا گیاهان و گونه‌ها را احاطه نموده و یا کلیه عوامل ملموس و غیرملموس که چارچوب حیات را تشکیل می‌دهند. در ماده ۲۴ کنوانسیون حقوق کودک، حق کودکان در برخورداری از محیط زیست سالم به رسمیت شناخته شده است. سند ملی کودک نیز در ماده ۵ ذیل حق سلامت حق کودک بر داشتن محیط زیست سالم را بیان می‌کند. یکی از حقوقی که در این رابطه در ماده ۲۴ کنوانسیون، برای کودکان مقرر گردیده، آگاهی از حق برخورداری از محیط زیست سالم است. سند ملی کودک نیز در بند ه ماده ۸ به شناخت ارزش ها و هنجارهای مربوط به محیط زیست و استفاده بهینه از آن می‌پردازد.

وقتی بدانیم که سطح آگاهی فرزندانمان نسبت به مسائل و ارزش های محیط زیستی چقدر به سلامت و بهداشت آنها پیوند خورده، آن وقت است که اراده ما برای آموزش و توانمندسازی کودکان در زمینه محیط زیست تقویت خواهد شد. کودک باید آموزش ببیند ضمن اینکه خود حق داشتن محیط زیست سالم را دارد، دیگران نیز از این حق برخوردارند و استفاده از آن به گونه‌ای باشد که نسل‌های بعد نیز بتوانند از این میراث ارزشمند بهره‌مند شوند. یادگیری این نکته اساسی و نهادینه شدن آن در کودکان، می تواند راهگشای بسیاری از مشکلات جهانی مانند انواع آلودگی ها و کاهش منابع آب باشد. چرا که کودکان، بزرگسالان آینده‌اند.۲ بدین ترتیب، لازمه داشتن جامعه دغدغه‌مند برای حفظ محیط زیست، آموزش محیط زیستی کودکان از پایه است تا با اهمیت این موضوع آشنا شوند و به عنوان تصمیم‌گیران آینده، مسیر اشتباهی در پیش نگیرند.

نگاره‌های کتاب فارسی محیط زیست سالم به دور از هرگونه آلودگی را به تصویر کشیده است. نگاره ۳ محیط شهر را بسیار پاکیزه نشان داده، در این نگاره جای خالی تصویر پاکبانی که در حال تمیز کردن شهر است، به چشم می‌خورد. رعایت بهداشت در نگاره ۴ مشهود است: دانش‌آموزی که در حال انداختن زباله به سطل زباله است و دانش آموزانی که با درست استفاده کردن از آب و هدر ندادن آن تصویر مناسبی برای آموزش نحوه استفاده از آب در مدرسه را نشان می‌دهند. این مسأله در نگاره ۶ نیز به خوبی تکرار شده است. نگاره ۷ محیط روستا را نشان می‌دهد؛ محیطی طبیعی، فارغ از هرگونه آلودگی با هوای پاک. دانش‌اموزان می‌توانند در اینجا با فواید آب سالم، هوای تمیز آشنا شوند و کاهش استفاده از وسایل نقلیه شخصی که باعث آلودگی می‌گردند را آموزش ببینند، دوری کارخانه‌ها از اب‌های جاری یکی از دیگر مواردی است که در این نگاره می‌تواند مورد تأکید قرار گیرد.

اما نگاره ۸ با عنوان چه دنیای قشنگی! حقیقتا تصویر این نگاره با عنوان آن همخوانی ندارد. چرا که سلب «حق آزاد زیستن »و تضییع «حق حیات وحش» دنیای قشنگی را به تصویر نمی‌کشد. حیوانات چه در آموزه‌های دینی و چه در حقوق مورد توجه قرار گرفته‌اند. درست است که

غیرمجاز می نمایند، لایحه قوه قضاییه سال ۱۳۸۷ درباره کودکان به جرم انگاری و مجازات درباره افرادی که حریم خصوصی کودکان را مورد تعرض و اسیب قرار می دهند پرداخته اند.

[۱]. کودک و نوجوان از حق عفت و سلامت جنسی از طریق حفظ حریم‌های جنسی و جلوگیری از دسترسی به محرک‌های جنسی، محافظت از او در مقابل تعرضات جنسی، پیشگیری از رفتارهای حرام جنسی و درمان اختلالات جنسی بهره‌مند می‌باشد.

[۲] .قطعنامه شورای حقوق بشر تحت عنوان« احقاق حقوق کودکان از طریق محیط زیست سالم» از از دولتها می خواهد با در نظر گرفتن مسائل زیستی، از جمله تغییرات اقلیمی، در آموزش و پرورش شرایطی فراهم آورند که درک و احترام کودکان نسبت به محیط طبیعی بیشتر و بدین ترتیب برای تصمیم‌گیری در آینده آماده شوند. علاوه بر این قطعنامه شورا، بر آموزش معلمان نیز تاکید نموده تا آنها نیز به نوبه خود بتوانند به زور موثر در مورد مسائل و پالش‌های محیط زیستی آموزش دهند.

[Downloaded from mail.isoedmag.ir on 2026-09-18]

برخی از حیوانات می توانند در خدمت انسان بوده و برای به کارگیری توسط انسان استفاده گردند ولی این امر هرگز به معنای نادیده گرفتن حقوق آنها نیست. به نظر می‌رسد زندانی کردن حیوانات در قفس و نشان دادن این نگاره با این عنوان، بار آموزشی مناسبی به همراه ندارد. علاوه بر این، باغ وحش محیط عمومی قابل دسترسی برای همه دانش‌اموزان نیست تا لازم باشد قوانین مربوط به آن آموزش داده شود. اگر هدف نشان دادن آفرینش انواع حیوانات، مراقبت و مهربانی با آنها است این امر در پرتو نشان دادن تصویر یک پارک ملی با گونه‌های مختلف جانوری و گیاهی با رسیدگی هایی که خاص آن حیوانات است محقق می‌گردد. امروزه بسیاری از پارک های ملی با ریختن زباله توسط گردشگران آلوده می‌شوند و فضای نامناسبی را برای حیوانات ایجاد می کنند، این نگاره می‌تواند قدم مهمی در آموزش دانش‌آموزان در این رابطه بردارد. و ضمن نشان دادن تصویر حیوانات و محل واقعی زندگی انها مهربانی حقیقی با آفریده‌های پروردگار یعنی آزادی و عدم آزار و اذیت آنها با نریختن زباله را نشان دهد.

نتیجه‌گیری

مقاله حاضر در جهت بررسی حقوق کودک در نگاره‌های کتاب فارسی اول دبستان صورت پذیرفته است. آشنایی با مفاهیم حقوقی در سطح دبستان، موجب تغییرات دائمی در نگرش و رفتار کودکان می‌شود. به گونه‌ای که کودکانی با مهارت اندیشیدن بالا و توانایی دفاع از خود پرورش می‌یابند و در آینده شهروندانی مسئول، با توانایی حل مسئله در موقعیت‌های مختلف می‌گردند. آموزش و پرورش در دوران نخستین کودکی، دست کودک را می‌گیرد و قدم به قدم او را تا ساخت انسانی مستقل پیش می‌برد. در این مسیر کودکان باید یاد بگیرند تا با دقت به دنیای اطراف بنگرند و از هرچه می بینند، حس می‌کنند و می شنوند، بیاموزند زیرا هرچه امروز آموزش ببینند فردا به جامعه تحویل می‌دهند. آموزش حقوق به کودکان می تواند آنها را در مقابل آسیب های اجتماعی توانمند سازد و مسوولیت، هم بستگی اجتماعی را افزایش دهد.

از آنجایی که دوره ابتدایی به دلیل پرورش اذهان پاک و آماده دانش آموزان بسیار مهم و حساس است؛ تدوین و ارایه محتوای مناسب در کتـاب فارسـی می‌تواند اثر شگرفی بر پرورش و دستیابی به اهداف ساحت های شش گانه تربیتی داشته باشد. کتاب فارسی اول ابتدایی به عنوان نخستین منبـع دسترسـی بـه سواد، تفکر و دانایی در کودکان (کـه نگـارش و توجـه بـه تصـاویر از آن آغاز می‌شود)، نقش بسـیار مهمـی در پـرورش شخصـیت و تربیـت سیاسـی و اجتمـاعی دانش‌آموزان به عنوان شهروندان مسؤول، متعهد و آگاه در آینـده دارد.

براین اساس، در این مقاله با بررسی کنوانسیون حقوق کودک و قوانین داخلی، سعی بر آن گردیده تا حقوقی اساسی که متناسب با سن کودک، در نگاره‌های کتاب اول دبستان، قابل آموزش است بیان گردد.

کودک ابتدا در نهاد خانواده که زیربنایی‌ترین نهاد اجتماعی است، متولد می‌شود و حق بر زندگی خانوادگی از ابتدایی ترین حقوقی است که از آن برخوردار خواهد بود. طبق بند ۳ ماده ۵ سند حقوق کودک مصوب ۱۴۰۰ کودکان این حق را دارند که در خانواده و در کنار والدین، از ابتدایی‌ترین حقوق یعنی حق سلامت جسمی و حق حمایت و مراقبت روحی و عاطفی برخوردار گردند. کتاب فارسی اول، نگاره ۱ را بر همین امر استوار نموده است و خانواده ای را به تصویر کشیده که با خواندن کتاب در کنار یکدیگر به نیاز عاطفی کودکان به خوبی پاسخ می دهد. در شکل گیری رفتار و دیدگاه‌های اجتماعی کودک، جنبه‌های عاطفی روابط والدین و فرزندان نقش مهمی دارد. این حق در نگاره‌های دیگر نیز به چشم می‌خورد و حمایت والدین از فرزندان در همراهی آزاده به مدرسه، رفتن به پارک و ... کاملا مشهود است. نگاره‌های ابتدایی، با نشان دادن تصویر یک دختر و یک پسر و رفتار یکسان پدر و مادر با آنها در خواندن کتاب، حق دارا بودن ارزش یکسان را به تصویر می‌کشند و عدم تبعیض جنسیتی را نشان می‌دهند. اما جنسیت تنها عامل تبعیض نیست و طبق ماده ۲ کنوانسیون حقوق کودک ممنوعیت تبعیض علاوه بر جنسیت به نژاد، رنگ، زبان، مذهب، عقاید سیاسی و سایر عقاید، منشأ ملی، قومی یا اجتماعی، دارایی، معلولیت، تولد یا سایر خصوصیات کودک نیز تسری می‌یابد. نگاره‌ها این تمایزات را نادیده گرفته‌اند در حالی که می‌توان از نگاره ۳ و تصویر جامعه، نشان دادن تفاوت‌ها آغاز شود. تصویر دانش‌آموزی با رنگ پوست تیره و کودکی با لباس محلی که در کشورما، ایران به لحاظ تفاوت جغرافیایی امری عادی است، فردی با معلولیت در کنار سایر اعضای جامعه، یا حتی تصویر کودکی افغانستانی در نگاره ۵ کنار دیگر دانش‌آموزان. همه این تصاویر کم کم باعث می‌گردد تا پذیرش تفاوت‌ها، عدم تبعیض و تمسخر از همان کودکی برای دانش‌آموز نهادینه شود. کما اینکه با دیدن پارک در نگاره ۶ به فکر

[Downloaded from mail.isoedmag.ir on 2026-09-18]

فرو می رود که دانش‌آموز دارای معلولیت چگونه از وسایل بازی استفاده کند؟ همین سوال می‌تواند سرآغاز بسیاری از طرح‌های بزرگی گردد که در بزرگسالی به ثمر می‌رسد.

از دیگر حقوقی که اساس حقوق دیگر می‌باشد «حق بر آموزش» است. حق آموزش به عنوان یک حق قدرت افزا توانایی فرد را شکوفا خواهد کرد به گونه‌ای که بتواند از استعدادهایش بهره کافی را ببرد. کنوانسیون حقوق کودک ماده ۲۸ و ۲۹ را به حق آموزش اختصاص داده است. قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران و «قانون تامین وسایل و امکانات تحصیلی کودکان ایرانی» و قانون «اهداف و وظایف وزارت آموزش و پرورش» مصوب ۱۳۶۶ نیز این حق را مقرر داشته‌اند. سند ملی حقوق کودک مصوب ۱۴۰۰ نیز با درنظرگرفتن حق آموزش برای کودکان، راهکارهایی را برای تسهیل دستیابی کودک و نوجوان به امکانات و ابزار نوین علمی و آموزشی در نظر گرفته است. نگاره ۴ و فضای آموزشی و آموزش را نشان می‌دهد. اما مسأله ای که باید مدنظر قرارداد نحوه آموزش است. با توجه به اینکه امروزه سعی بر این است که کلاس‌های درس به صورت همیاری و تدریس مشارکت فعال اداره شود، بهتر این است که تصویر با مشارکت بیشتر دانش‌آموزان همراه باشد. چنانکه با نشستن دانش‌اموزان به صورت گروهی و یا بلند کردن دست به عنوان اجازه برای صحبت و یا آمدن دانش آموز در پای تخته این مسأله می تواند نشان داده شود. کما اینکه «حق آزادی بیان» و اعلام نظر شخصی یکی از حقوقی است که از همین ابتدا باید به دانش آموزان آموزش داده شود. دانش‌آموزان باید بتوانند عقاید شخصی خود را بیان کنند. این امر باعث تقویت اعتماد به نفس و تربیت شهروندانی مسئولیت پذیر در قبال مسائل اجتماعی می‌گردد . گرچه در قوانین داخلی از آزادی بیان کودکان سخنی به میان نیامده اما مصادیق آن از ابتدا وجود داشته است. بنابراین به نظر می‌رسد با نشان دادن دانش‌آموزانی پویا، فعال با روحیه مشارکت در نگاره ۵ کتاب فارسی آموزگار بتواند با هدایت دانش‌آموزان به مسیر درست، این حق را به آنها به صورت ضمنی و با بیان محدودیت‌های آن مانند حفظ احترام به دیگران به خصوص والدین، معلم و دوستان و نظم عمومی جامعه به دانش آموزان آموزش دهد.

از دیگر حقوق کودک که نقش مهمی در پرورش قوای جسمی، فکری و روحی وی برعهده دارد، «حق بازی و اوقات فراغت» است. این حق به صراحت در کنوانسیون حقوق کودک و سند ملی کودک مقرر گردیده است. نگاره ۶ کتاب فارسی، با نشان دادن فضای پارک و بازی کودکان و تصویر خانواده نقش مهمی در نشان دادن این حق بدیهی کودکان دارد. در این نگاره صحبت از «حق حریم خصوصی» نیز می‌تواند آغاز گردد، حقی که به دلیل مصون نگه داشتن کودک از آسیب‌هایی است که جسم و روح او را در وضعیت مخاطره آمیز قرار می‌دهد. در کنوانسیون حقوق کودک حریم خصوصی اطلاعاتی بیان گردیده و در قوانین داخلی این حق اساسی کودک مغفول مانده است. گرچه آسیب و تعرض به کودک در بحث کودک آزاری بسیار مورد توجه قرار گرفته اما اولین چیزی که باید به آن پرداخت آموزش کودک در بحث حق حریم خصوصی جسمانی اوست. آموزگار در نگاره‌هایی که محیط اجتماعی مانند پارک، مدرسه، باغ وحش را به تصویر می‌کشند، می‌تواند مفهوم اشنا و غریبه را به دانش‌آموز نشان دهد. علاوه بر این برای یاد دادن مرز و فاصله به کودک، ایجاد قوانین مختلف مانند رعایت فاصله در پارک و ... را به دانش‌آموز آموزش دهد و مسئولیت حفاظت وی از جسمش را به او یاد دهد.

آخرین حقی که در این پژوهش به ان پرداخته شد، «حق بر داشتن محیط زیست سالم» است. کنوانسیون حقوق کودک و سند ملی حقوق کودک هر دو به طور کامل به این حق کودکان پرداخته اند. کودک باید آموزش ببیند ضمن اینکه خود حق داشتن محیط زیست سالم را دارد، دیگران نیز از این حق برخوردارند و استفاده از آن به گونه‌ای باشد که نسل‌های بعد نیز بتوانند از این میراث ارزشمند بهره‌مند شوند. نگاره‌های کتاب فارسی محیط زیست را تمیز و عاری از هرگونه آلودگی نشان داده‌اند، این امر می‌تواند فواید محیط زیست سالم را به دانش‌آموز آموزش دهد. رعایت بهداشت، استفاده صحیح از آب آشامیدنی، انداختن زباله در سطل در نگاره‌ها به چشم می خورد. اما نگاره ۸ با نشان دادن باغ وحش و عنوان چه دنیای قشنگی! به اهدافی که مدنظر دارد دست پیدا نمی‌کند. مهربانی با حیوانات و شناخت آفریده های پروردگار با تضییع حق حیات وحش همخوانی ندارد. به نظر می‌رسد این نگاره می‌تواند با تصویر پارک‌های ملی جایگزین شود. پارک‌های ملی با گونه‌های مختلف جانوری و گیاهی با رسیدگی هایی که خاص آن حیوانات است تصویر مناسبی از محل زندگی حیوانات مختلف و نحوه زیستن آنها را به دانش‌اموزان نشان خواهد داد، ضمن اینکه نریختن زباله در این محل‌های طبیعی ذیل این نگاره می‌توان آموزش داده شود.

[Downloaded from mail.isoedmag.ir on 2026-09-18]

بر این اساس پیشنهاداتی در ادامه برای هرچه غنی تر شدن آموزش حقوق در نگاره‌ها ارائه می‌گردد:

اضافه کردن تصویر دانش‌آموزی با رنگ پوست تیره و کودکی با لباس محلی که در کشورما، ایران به لحاظ تفاوت جغرافیایی امری عادی است، فردی با معلولیت در کنار سایر اعضای جامعه،یا حتی تصویر کودکی افغانستانی در نگاره‌های محیط اجتماعی مانند مدرسه، پارک، مسجد و ... برای آشنایی دانش‌آموزان با «حق یکسان بودن همگان».

نشستن دانش‌اموزان به صورت گروهی و یا بلند کردن دست به عنوان اجازه برای صحبت و یا آمدن دانش آموز در پای تخته در نگاره کلاس درس برای نشان دادن مشارکت فعال دانش‌آموزان در «حق بر آموزش» و یادگیری «حق آزادی بیان»

اضافه کردن تصویر پاکبان در حال تمیز کردن محیط شهری برای آموزش «حق برداشتن محیط زیست سالم» و یادگیری رعایت بهداشت

جایگزین کردن تصویر پارک ملی با باغ وحش در نگاره ۶ برای نشان دادن حق آزادانه زیستن موجودات و مهربانی با آفریده‌های پروردگار و آموزش محل واقعی زندگی جانوران

منابع

اسدی، لیلا سادات . (۱۳۸۸). حق کودک بر بودن با والدین و خویشاوندان .*فقه و حقوق خانواده*. ۱۴ (۵۱)، ۳۱– ۵.

اسدی، لیلا سادات، (۱۳۸۸). حق حریم خصوصی کودک و حق والدین بر تربیت مجله فقه و حقوق خانواده سال سیزدهم شماره ۵۰، ص ۵.

اکبری شلدره، فرید، ذوالفقاری، حسن و همکاران، (۱۳۹۱). کتاب معلم(راهنمای تدریس)، فارسی اول دبستان، اداره کل چاپ و توزیع کتاب های درسی، ص۶۶

آریـا نپور، امیر حسین (مترجم) (۱۳۴۱). مقدمه‌ای بر فلسفه آموزش و پرورش یا دموکراسی و آموزش و پرورش، تهـران: دانشسرای پسران تبریز با همکاری انتشارات فرانکلین، ص ۱۴۰.

بیابان گرد، اسماعیل، (۱۳۷۱)، بررسی ارزشهای مختلف بازی برای کودکان و نوجوانان، شماره ۱۶۱، صص ۵۲ – ۵۷.

پارساپور، محمدباقر، و نوربخش، سوسن. (۱۳۹۴). معیارهای ارزیابی مصلحت کودک در فقه امامیه, حقوق ایران و کنوانسیون حقوق کودک. پژوهش تطبیقی حقوق اسلام و غرب، ۲(۳)، ۱–۲۸.

پاشایی، محمدرضا. (۱۴۰۱). تحلیل محتوای کتاب های فارسی دوره ابتدایی براساس ساحت های تربیت سیاسی و اجتماعی سند تحول بنیادین آموزش و پرورش. پژوهشنامه انتقادی متون و برنامه های علوم انسانی، ۲۲(۸)، ۲۰۳–۲۲۹.

توتونچیان، مهری؛ سرشار، مینا، (۱۳۹۹). حق بر زندگی خانوادگی کودکان در پرتو نظام حقوق بشر. فصلنامه حقوق کودک. ۲ (۷) :۱۲۳–۱۰۵

جلالیان، عسکر. (۱۴۰۰). حق کودکان بر محیط زیست سالم در اسناد بین الملل (اسناد منتخب). تحقیقات حقوقی بین المللی، ۱۴(۵۳)، ۴۰۱–۴۱۹.

حججی نجف آبادی، مرضیه، پاپا، مسیو، (۱۳۹۱). حق آموزش کودکان در اسناد بین المللی حقوق بشر، فصلنامه حقوق کودک، سال اول، شماره سوم، صص ۲۱۳–۲۳۷

رحم دل، منصور. (۱۳۸۴). حق انسان بر حریم خصوصی . مطالعات حقوق خصوصی (حقوق)، –(۷۰)، ۱۱۹–۱۴۶.

رضوی، سیده فاطمه و پور سجادی، سید محمدجواد،(۱۳۹۸). ،مولفه های حقوق کودک در ادبیات،هفتمین همایش ملی متن‌پژوهی ادبی با عنوان نگاهی تازه به ادبیات کودک و نوجوان،تهران

سند تحول بنیادین آموزش و پرورش، شورای عالی انقلاب فرهنگی، مصوب ۱۳۹۰

[Downloaded from mail.isoedmag.ir on 2026-09-18]

سند ملی حقوق کودک، شورای عالی انقلاب فرهنگی، مصوب ۲۰ /۶/ ۱۴۰۰

شجاع سنگچولی، مهرویه، (۱۳۹۹). حق حریم خصوصی کودکان در حقوق موضوعه ایران و کنوانسیون حقوق کودک، فصلنامه علمی حقوق و مطالعات نوین،دوره ۱، شماره۱،پیاپی ۱.

شعبانی، حسن، (۱۳۷۹). مهارتهای آموزشی و پرورشی، تهران؛ سمت، ص ۱۳۶.

شیخ زاده، محمد جمعه، حسنی، زهرا، رضایی، شکوفه، (۱۴۰۰). نقش تربیتی مادر در عدم تبعیض جنسیتی فرزند، دوفصلنامه علمی، تخصصی «مطالعات پژوهشی زنان»، سال هشتم، شماره پانزدهم، صص۹۵-۱۱۶.

عالی، آمنه، (۲۰۱۹). تاملی بر نسبت آموزش و پرورش و حقوق کودک، *حقوق کودک (۱/۳، ۶۹_۵۷*

علیزاده، ابراهیم، (۱۳۹۱). ساختار نظام آموزش و پرورش ایران و جهان، شیراز: نشر ارم، ص۱۷.

فاطمه سلیمانی، سعید محسنی، سید محمد مهدی قبولی درافشان، (۱۳۹۵). حق برخورداری کودکان از آزادی، فصلنامه داخلی کانون وکلای دادگستری، شماره ۱۵، ص۱۹.

قاضی، حامد، (۱۳۹۹). حقوق کودک و اهمیت آموزش‌های محیط زیستی، ص۱.

محمدزاده، کمال، مرزوقی، رحمت اله، صادقی، محمدهادی، محمدی، مهدی، و کریمی، محمدحسن. (۱۳۹۸). طراحی برنامه درسی سواد حقوقی. پژوهش در برنامه ریزی درسی (دانش و پژوهش در علوم تربیتی-برنامه ریزی درسی)، ۱۶(۳۶ (پیاپی ۶۳))، ۳۵-۴۸.

مرادی، ماریا. (۱۳۸۸). آموزش حقوق بشر برای کودکان دبستانی، پایان نامه کارشناسی ارشد، دانشکده حقوق دانشگاه شهید بهشتی.

مسجدسرایی، حمید، جبّاری، مصطفی، (۱۳۹۵). تضییع «حقّ حیات وحش» در «باغ وحش ». *«مطالعات فقه و حقوق اسلامی، ۳۱۸-۳۰۱ ،(۱۵) ۸.*

مظاهری، علی، (۱۳۸۷). بررسی تأثیر رفتار ارتباطی – نظارتی والدین بر وضعیت تحصیلی و اجتماعی دانشجویان. پژوهشکده خانواده، گزارش نهایی طرح پژوهشی وزارت علوم و تحقیقات و فناوری.

مظهری، محمد، موسوی، سیدعلی، روائی، رحیم، (۱۴۰۱)، بررسی حق تحصیل از لحاظ عوامل وابسته به آن در نظام حقوقی ایران، نشریهٔ مطالعات شهروندی، سال اول، شماره یک، صفحه ۴۷_۶۸

نوبهار، وحید، جلالی، فرزاد، واعظ طبسی، محمد، (۱۳۸۲). درآمدی بر حقوق کودک، مشهد: بنیاد پژوهشهای اسلامی.

وهابزاده، حسین، (مترجم) (۱۳۵۰). رشد روانی کودک .اول، تهران: زوّار.

هاشمی، سید محمد (۱۳۹۲)، حقوق بشر و آزادی‌های اساسی، چ۲، تهران: نشر میزان.

Assembly, U. G. (1989). Convention on the Rights of the Child. United nations, treaty series, 1577(3), 1-23.

Coomans, F. (1995). Clarifying the core elements of the right to education. The Right to Complain about Economic, Social and Cultural Rights (SIM Utrecht 1995).

Declaration on the Importance of Play(2014) The Child's Right to Play, International Play Association (IPA World),

tahmasebzadeh aheikhlar D, teimoori L, imanzadeh A. (2022). Comparing Dimensions and Components on the Rights of the Child in the International Convention and in the

[Downloaded from mail.isoedmag.ir on 2026-09-18]

Upstream Documents of the Educational System Islamic Republic of Iran. qaiie. 7(4), 59-86. doi:10.52547/qaiie.7.4.59

Verschueren, K., Marcoen, A., & Schoefs, V. (1996). The internal working model of the self, attachment, and competence in five-year-olds. Child development, 67(5), 2493-2511.

پیوست۱ نگاره‌های کتاب اول ابتدایی:

نگاره ۱ به خانه ما خوش آمدی:

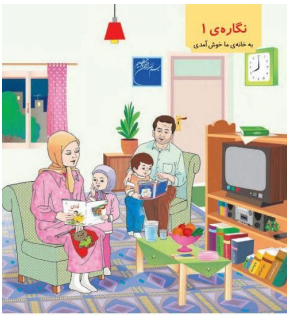

نگاره ۲ بچه‌ها آماده:

[Downloaded from mail.isoedmag.ir on 2026-09-18]

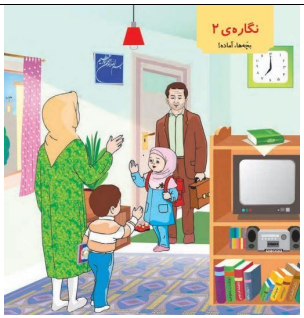

نگاره ۳ یک و دو و سه، راه مدرسه:

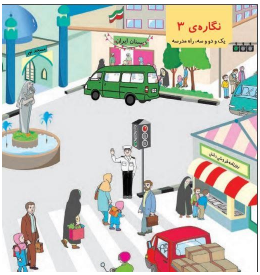

نگاره۴ به مدرسه رسیدیم:

[Downloaded from mail.isoedmag.ir on 2026-09-18]

نگاره ۵ از کلاس ما چه خبر؟

نگاره ۶ بازی، بازی، تماشا:

[Downloaded from mail.isoedmag.ir on 2026-09-18]

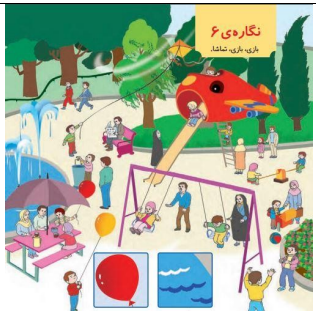

نگاره ۷ به به چه روستایی

نگاره ۸ چه دنیای قشنگی

[Downloaded from mail.isoedmag.ir on 2026-09-18]

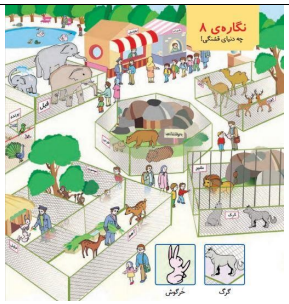

نگاره ۹ در مسجد محله

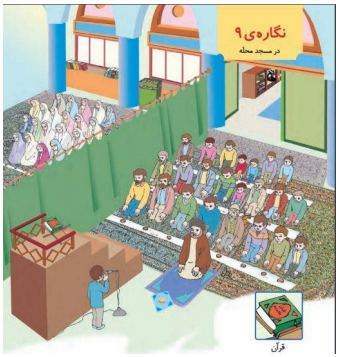

نگاره ۱۰ نوروز در خانه ما

[Downloaded from mail.isoedmag.ir on 2026-09-18]

[Downloaded from mail.isoedmag.ir on 2026-09-18]

مجلهٔ پژوهش در مسائل تعلیم و تربیت
شمارهٔ پیاپی ۷۴، بهار و تابستان، سال۱۴۰۴
Journal of research on Issues of Education

Studying the Rights of the Child in the Illustrations of the First Grade Persian Elementary Textbook

Fatemeh Hekmati*[1] and Abbas Anarinejad[2]

Abstract:

The purpose of this study is to examine the level of attention paid to the components of children's rights in Persian textbook illustrations, and suggestions have been made to improve the illustrations. The approach of this qualitative research is content analysis. The first elementary Persian textbook, as the first source of access to literacy, thinking, and knowledge in children, plays an important role in developing the personality and political and social education of students as responsible, committed, and informed citizens in the future. Teaching students rights is the path to achieving this goal. Accordingly, the first elementary Persian textbook has paved the way for teaching rights in an illustrated form by including ten illustrations in the initial lessons. The right to family life, the right to equal value, the right to education, the right to freedom of expression, the right to play and leisure, the right to privacy, and the right to a healthy environment are among the rights that have been examined in the illustrations. It should be stated that the illustrations have worked well in teaching these rights in some images, such as images 1, 2, 3, 6, 10 regarding the right to family life, but they have been neglected in showing other rights such as "rights of the disabled" in "the right to equal value", "the right to live freely", and the active cooperation and participation of students in "the right to education", which are suggested at the end to address these issues.

Keywords: Child rights, Persian book illustrations, Fundamental Change Document, First Grade

۱. Master of International Law, First Grade Teacher, Education Department, Fasa County, Fars, Iran. hekmati69@yahoo.com
۲. Assistant Professor, Department of Educational Sciences, Farhangian University, Shahid Rajaee Campus, Fars, Iran.

[Downloaded from mail.isoedmag.ir on 2026-09-18]